

LUTHERIN TEOLOGIAN SOVELTAMINEN

- AVIOLIITTO TUOMO MANNERMAAN USKON JA RAKKAUDEN METODIN VALOSSA

Tämä artikkelin versio sisältää täydennetyt viitteet nro. 57 ja kirjallisuusluettelon, jotka jäivät valitettavasti vajaiksi lehden taittoprosessissa. Lisäksi kirjoitusvirheitä on korjattu.

Tiivistelmä: Luterilaista uskonoppia on Suomessa tulkittu pitkälti Helsingin teologisen tiedekunnan uuden Luther-tutkimuksen valossa. Prof. Tuomo Mannermaa oli 1980- ja 90-luvulla kirkon johtava teologi. Hän löysi Lutherin teologiasta uskon ja rakkauden metodin, jonka avulla kirkon oppia ja uudistuksia tulee koetella. Artikkelin valaisee tätä monesti väärinymmärrettyä metodologiaa. Tällä metodilla on kirkossa korkealla tasolla naispappeuden hyväksymistä. Tulkintamallin valossa voidaan tarkastella avioliittokäsitteistä. Johtopäätös tukee vahvasti miehen ja naisen avioliittoa.

1. Johdanto

Helsingin piispa on 3.6. kirjoittanut samaa sukupuolta olevien avioliittojen olevan koettavissa "Jumalan siunaamana". Onko näin? Arkkipiispan mukaan avioliittoteologiaan on valittava kirkon itseymmärryksen mukainen linja.¹ Tähän pyrin ottaessani kantaa **Tuomo Mannermaan** ja **Eeva Martikaisen Martti Lutherin** teologian tulkintaan.² Heidän tulkintaperiaatteilla kirkossamme perusteltiin pappisviran avaamista naisille. Siksi on loogista, että kiistaa kirkon avioliittokäsityksestä³ arvioidaan saman tulkintamallin valossa.⁴ Lähteinä käytän teeman kannalta keskeisiä kirjoituksia.⁵ Samalla keskustelen niiden tulkinnasta.

¹ "Toivon, että tästä huolimatta avioliittonsa solmineet voivat kokea ilon ja rakkautensa myös Jumalan siunaamana." Myös seurakuntien tilat ovat hääjuhliin käytettävissä. Helsingin hiippakunnan kiertokirje nro. 452. "Kaikissa tapauksissa kirkossa on rauhassa paneuduttava avioliittoteologiaan ja valittava polku kirkon oman itseymmärryksen pohjalta." Arkkipiispa Mäkinen, 25.11. 2014, Facebook-päivitys.

² Keskityn Mannermaan teksteihin vaikka pidän molempien käsityksiä sisällöllisesti samoina. Mannermaan naispappeuskeskustelun yhteydessä tekemät Lutherin teologian sovellukset on nostettu pöydälle myös avioliittokeskusteluun. Esim. Kirkon tutkimuskeskuksen artikkelikirja (toim. Antti Saarelma), Homoseksuaalisuus Raamatussa ja kirkon opetuksessa, 2007.

³ Katekismus, 4. ja 6. käskyn selitykset. Kristillisestä avioliittokäsityksestä lisää esim. Teinonen, 2003, s. 32-4; Englannin kirkon ja Suomen ev.-lut. kirkon käsityksistä v. 1963-2006 väitöskirja: Yli-Opas, 2010; Katolisen kirkon katekismus, neljäs ja kuudes käsky, 2005; Meyendorff, Avioliitto: ortodoksin näkökulma, 1978.

⁴ Muutkin näkökulmat tulee tuki huomioida. Virallisen naispappeuspäätöksen (1986) ja Mannermaan-sovellusten suhde on tärkeä tutkia. Onko kirkko sitoutunut Mannermaan teologiseen metodiin vai oliko päätös siitä erillinen? Joka tapauksessa metodi on vaikuttanut taustalla ennen päätöstä, ja sitä on perusteltu piispallisesti sillä.

⁵ Martikaisen olennaisimmat kirjoitukset lain ja evankeliumin sovelluksista löytyvät kirjasta, Doctrina evangelii. Luterilainen oppikäsitys ja sen tulkinta, 1985. Mannermaan tärkeimmät kirjoitukset asiasta ovat Teologisen Aikakauskirjan numeroissa: 1/85 Nykyinen vaihe keskustelussa pappisviran avaamisesta naisille; 2/85 Keskustelu naisesta ja kirkon virasta jatkuu; 4/85 Teksti ja tulkinta ja 1/86 Luther-tulkinnan todentamisesta. Nämä on koottu kirjaan: Mannermaa, Paralleleleja. Lutherin teologia ja sen soveltaminen, 1992. Viittaan tähän.

2. Mannermaan lutherilainen tulkintametodi

Lain ja evankeliumin / uskon ja rakkauden tulkintaperiaate tuli uusin voimin mukaan oppikysymyksiin 1980-luvun naispappeuskeskusteluissa.⁶ Sen puolesta argumentoivat erityisesti Lutherin teologian asiantuntijat. Martikainen linjasi:

Lain ja evankeliumin ero on kaikkien huomattavien luterilaisten teologien mukaan fundamentaaliteologinen opinkohta, joka määrää perustavasti muita opinkohtia, kuten ilmoitus-, Raamattu-, vanhurskauttamis- ja kirkko-oppia sekä etiikkaa. Luterilaista oppia ei voidakaan ymmärtää ilman lain ja evankeliumin distinktion tuntemista, koska lain ja evankeliumin ero kuuluu itse opin sisältöön.⁷

Laki ja evankeliumi siis ”määrää” koko oppia. Muuta oppia ei voi edes ymmärtää oikein ilman tämän erottelun tuntemista. Laki ja evankeliumi läpäisee ja valaisee koko olennaisen dogmatiikan sisällön. Kirkon johtava teologi prof. Mannermaa korosti:

On aivan varmaa, että Luther käyttää uskon ja rakkauden / lain ja evankeliumin distinktioita menetelmällisinä välineinä erottaessaan muuttuvan ja muuttumattoman kirkossa.⁸

Hän pyrkii seuraamaan tarkasti reformaattorin periaatteita. Kirkon uudistaminen tapahtuu koettelemalla asioita lain ja evankeliumin sisältöjen avulla. Selkeyden vuoksi esitän vielä toisen tekstin:

Käsiteparin usko ja rakkaus keskeisyys Lutherin teologiassa käy ilmi myös sen systemaattisesta kokonaisuudesta. Jumalan laki vaatii viime kädessä kahta asiaa: rakkautta Jumalaan ja rakkautta lähimmäiseen eli nykyisessä pelastushistorian vaiheessa juuri uskoa ja rakkautta. Kaikki lain käskyt ovat tämän perustavan kaksoiskäskyn ilmauksia. Uskossa Kristukseen lahjoitetaan ihmiselle lain täyttymys eli pelkistetysti juuri rakkaus Jumalaan ja lähimmäiseen. Juuri tämän systemaattisen paikkansa vuoksi usko ja rakkaus muodostavat uskon ja elämän keskeisen sisällön tiivistelmän. Uskon ja rakkauden distinktiota Luther myös itse käyttää määrittäessään

⁶ Uskon ja rakkauden metodi löytyy Mannermaalta melko pitkälle kehitettynä jo v. 1980 esitelmästä: Usko ja rakkaus pelastuksen kannalta. Mannermaa, Kontrapunkteja 1980. Keskustelua sukupuolen osalta kokoa: Pohjola, 2014, s. 164–172.

⁷ Martikainen, 1985, s. 105. ”Lain ja evankeliumin erottamisen tekee vaikeaksi se, ettei lain ja evankeliumin ero kosketa fundamentaaliteologisesti katsottuna vain yhtä opinkohtaa, vaan se määrittää koko oppia.” Martikainen, 1985, s. 107. Huom. kirjan nimi: Doctrina evangelii. Luterilainen oppikäsitys ja sen tulkinta.

⁸ Mannermaa, 1992, s. 243. Myös esim. ”Tarkasteltakoon ensin uskon ja rakkauden erotusta, jonka avulla Luther määrittää muuttumattoman ja muuttuvan kirkossa. Ensinnäkin käsitepari usko ja rakkaus esiintyy aivan yleisesti Lutherin *lähteissä* kristinuskon keskeisen sisällön tiivistelmänä. On vain pidettävä mielessä, että tämä uskonpuhdistajan esittämä tiivistelmä ei rajaa muita uskon sisältöjä pois, vaan sulkee ne sisäänsä.” Mannermaa, 1992, s. 232.

muuttumattoman ja muuttuvan opetuksen kirkossa. Ensinnäkin uskon alue on muuttumatonta. Uskon oppi on kuin kultainen kehä, josta ei voida ottaa pois yhtään osaa ilman että menetetään kaikki. Sen sijaan rakkaus on muuttuvaa.⁹

Uskon alue tarkoittaa Mannermaan mukaan Jumalan pelastavaa evankeliumia, sen sisältöä ja vastaanottamista.¹⁰ Uskon alue, ”oppikokonaisuus”¹¹, on siis pysyvää. Rakkauden alue on muuttuvaa, mutta ei yksinomaan muuttuvaa, kuten myöhemmin todistan. Usko ja evankeliumi kuuluvat yhteen, kuten myös vastakkaisella puolella rakkaus ja laki. Näitä erotteluita täydentää Kristuksen ymmärtäminen yhtäältä sakramenttina, toisaalta esimerkkinä.

”Usko vastaanottaa Kristuksen sakramenttina eli persoonana, joka on toisaalta ”suosio” (anteeksiantamus, vihan poisottaminen) ja toisaalta ”lahja” (Jumala itse olemuksellisesti läsnä olevana). Esimerkki Kristus on taas rakkaudelle. Tällöin Kristusta tarkastellaan aivan toisesta näkökulmasta kuin edellä sakramenttina.¹²

Mannermaan Lutherin teologian metodissa juuri lain ja evankeliumin erottaminen mahdollistaa uskon ja rakkauden alueiden oikean rajaamisen. Logiikka menee siis näin: jos laki ja evankeliumi on oikein erotettu, toimii myös uskon ja rakkauden oppi.¹³ On huomioitava, että kyse on distinktiosta, ei separaatiosta. Asiakokonaisuuksien välille tehdään ero, mutta niitä ei totaalisesti irroteta toisistaan.

Mannermaan mukaan ”käsitepari usko ja rakkaus esiintyy aivan yleisesti Lutherin lähteissä kristinuskon keskeisen sisällön tiivistelmänä.”¹⁴ Siksi kirkkomme puheenvuoroissa usein kuulee tämän tiivistelmän. Olen nyt kuvannut opintulkintametodin ytimen. Se on pinnallisesti melko yleisesti teologioiden tiedossa, mutta ei täsmällisen sisällöllisesti.

Metodia on myös kritisoitu.¹⁵ Ongelmana on ollut, että kritiikissä tulisi ensin ymmärtää oikein Mannermaata. Kun erotteluita on kritisoitu niitä ei ole riittävästi kuvattu ja eritelty. En ole nähnyt

⁹ ”Systemaattisesta kokonaisuudesta” on kursivoitu: Mannermaa, 1992, s. 233.

¹⁰ ”Uskolla tarkoitetaan tällöin Jumalan pelastavaa evankeliumia, sen sisältöä ja vastaanottamista. Uskoa ei voida muuttaa, sillä silloin luovuttaisiin itse pelastuksesta.” Mannermaa, 1992, s. 224.

¹¹ ”Uskon alue eli juuri oppikokonaisuus on muuttumaton;...” Mannermaa, 1992, s. 243.

¹² ”Usko” ja ”sakramenttina” on kursivoituna. Mannermaa, 1992, s. 227. ”Tähän yhteyteen kuuluu alustuskirjoituksessani mainitsemani olennaisen tärkeä distinktio: Kristus lahjana eli sakramenttina uskolle – Kristus esimerkkinä rakkaudelle:” Mannermaa, 1992, s. 236.

¹³ Mannermaa, 1992, s. 235.

¹⁴ Mannermaan, 1992, 232. Ks. viite 8. Esitelmä: Usko ja rakkaus pelastuksen kannalta: ”Usko ja rakkaus eivät Lutherin teologiassa ole mikä tahansa spesiaaliteema, vaan ne yhdessä muodostavat koko kristillisen uskon pääsisällön.” Alaviitteessä: ”Käsillä olevassa esityksessä käytetään Lutherin teoksia kaikilta hänen kausiltaan. Käsiteltävän teeman kohdalla hänen ajattelussaan ei ole tapahtunut olennaista muutosta.” Mannermaa, 1980, s. 166–7. Virkateologiset artikkelit hän kirjoitti myöhemmin 1980-luvun puolivälissä.

¹⁵ Nykyinen Lähetysshiippakunnan teologi Anssi Simojoki debatoi Mannermaan kanssa v. 1985–6. Teologisessa Aikakausikirjassa. Lisää esim. prof. Jouko Martikainen, kirjassa: Arpa lankesi ihanasta maasta (2000). s. 109.

perusteellista kritiikkiä.¹⁶ Joskus tätä metodia on kritisoitu leikkuriksi, joka leikkaa Raamatun sisältöjä. Mannermaa torjuu tämän syytöksen:

*Luther esitti mielellään Raamatun koko sisällön tiivistelmän muodossa. Tällaiset summat eivät ole valikoivia: ne eivät nosta jotakin uskonsisällön puolta muiden edelle eivätkä leikkaa muita sisältöjä pois. Sen sijaan Lutherin muotoilemat kristillisen uskon ja elämän supistelmät ovat kattavia, inklusiivisia: niihin sisältyy koko oppi ilman, että kaikkea mainitaan erikseen.*¹⁷

Uskon ja rakkauden tiivistelmä on siis kattava ja sisäänsulkeva.

Etenen teesini argumentaatioon. Tämä koskee Mannermaan tekstien tarkempaa tulkintaa ja liittyy Suomen ev.-lut. kirkon opintulkintaperiaatteisiin. Kuten jo alussa totesin Martikaisen / Mannermaan metodi vaikutti merkittävästi taustalla naispappeuspäätökseen. **Vesa Hirvonen** onkin korostanut, että olisi johdonmukaista soveltaa tulkintaperinnettä myös kirkon tulevissa päätöksissä samaa sukupuolta olevien avioliittoon vihkimisen ja siunaamisen suhteen.¹⁸ Hirvonen on oikeassa. Minustakin tämän tulkintametodin tulee olla merkittävä osa kokonaisarviota.

Keskeinen *kiistakysymys* on metodista seuraava johtopäätös homoliittoihin: siunata vai torjua? **Eero Huovinen** totesi: "Parisuhdekeskustelun teologinen ydinongelma on kuuluuko asia luterilaisen kirkon pysyvän opin piiriin vai muuttuvan etiikan alaan."¹⁹ Molempia kantoja on esitetty. Myös mallia, jossa asia on sekä uskon että rakkauden alueella.²⁰

Tarkoin seurattaessa 1980-luvun perusteluja on homoliittoa käsiteltävä "rakkauden" alueen kysymyksenä, koska "uskon" alue on varattu evankeliumin opille sisältöineen. Siihen kuuluu kärjistetyksi ilmaistuna Augsburgin tunnustuksen opillinen osa (CA 1-21).²¹ Martikaisen /

Lutheriin perustuvan kritiikin on esittänyt Kaarlo Arffman. Hänen kritiikkiään olisi tärkeää koetella. Arffmann, Mitä on kirkon katolisuus?, 2011. Pentti Laasanen vastasi lyhyesti, jonka jälkeen Arffmann haastoi kirkon edustajia keskusteluun. Mutta keskustelu ei valitettavasti jatkunut.

¹⁶ Jos sovellusperiaatteet tahdotaan osoittaa virheellisiksi se on asiallisesti mahdollista vain ryhtymällä syvälliseen keskusteluun Mannermaan kirjoitusten kanssa. Hän on linnoittautunut syväälle konkreettisiin Luther-teksteihin, joista johtaa sovelluksensa.

¹⁷ Mannermaa, Paralleleleja, s. 100. Myös s. 232, josta osa: viite 8.

¹⁸ "Jos distinktion tällainen käyttö ylipäättään on virhe, kuten esimerkiksi Simo Kiviranta katsoi, sitä ei voi soveltaa homoseksuaalisuuteen, mutta yhtä vähän sitä silloin voi soveltaa papinviran avaamiseen naisille. Tällöin joudutaan toteamaan, että kirkon naispappeuspäätös 1980-luvulla on tehty olennaisesti väärin perustein." Hirvonen, 2007, s. 204. Ks. asiaan liittyen viite 4.

¹⁹ Huovinen, Parisuhteen vaikutukset kirkossa, 2002.

²⁰ Ks. kirkollisen keskustelun kuvausta ja asian pohdintaa, Hirvonen, 2007, s. 206–8; Hirvonen, 2003, s. 48–9.

²¹ "Evankeliumi ja uskonlauseet, dogma ja tunnustus, ovat elimellisessä suhteessa toisiinsa. Kärjistetyksi sanoen CA:n artikkelit 1–21 (CA:n ns. opillinen osa) sisältävät evankeliumin opin, josta luterilaisen kirkon on pidettävä kiinni ja joka myös muodostaa kirkon ykseyden kriteerin." "Myös Augustanan historiallisena taustana

Mannermaan distinktioissa ”uskon alaan” luettavan asian tulee välittää *evankeliumia*. Mutta samoin kuin opetuskielto virkakysymyksen suhteen ei välitä evankeliumia²², ei homoavioliittokieltokaan välitä evankeliumia. Siksi kiistakysymykset asettuvat siis *lain* alueelle.

Hirvosen mukaan ”muuttumattoman uskon tai evankeliumin alueeseen” kuuluu, että ihminen on Jumalan luoma ja lunastama, asiat jotka liittyvät suoraan ja välttämättä pelastukseen. Mutta ei ”parisuhdeasia”.²³ Avioliittokysymys määrittyy siis ”rakkauden” ja ”lain” alueelle - olemme tässäkin samaa mieltä.

Entä kuuluuko avioliitto, *vain* miehen ja naisen liittona, pysyvän vai muuttuvan rakkauden alaan? Hirvosen kanta on, että kysymys kuuluu muuttuvan rakkauden alueelle.²⁴ Nyt tiemme erkanevat, koska olen eri mieltä. Virheenä pidän väitettä Mannermaan tulkinnasta, että ”Raamatussa ei voida osoittaa olevan vastaavanlaisia normeja myöskään homoseksuaalisuudesta.”²⁵ Kyllä voidaan osoittaa, ja esitän pian todisteet.

Hirvonen tarkoittaa siis, että samoin kuin Mannermaan tulkinnassa naispappeuden suhteen ei ollut pysyviä esteitä, Raamatussa ei voida osoittaa olevan homoseksuaaliset parisuhteet torjuvia ”normeja”. Siksi hyväksyvä kanta olisi periaatteessa mahdollinen ja käytännössä suositeltava.²⁶ Tässä Hirvonen on väärässä.

3. Mannermaa ja pysyvä etiikka

Mannermaan metodissa rakkauden alueeseen kuuluu pysyviä käskyjä. Etiikan alue sisältää sekä muuttuvaa että pysyvää ainesta. Hän korostaa käskyjä lukuisia kertoja. Argumentoin sen puolesta, että avioliiton luomiseen perustuva olemus (mies ja nainen) kuuluu Mannermaan mallissa *pysyvän rakkauden* alaan:

Lainatusta tekstistä käy ilmi varsin selvästi Lutherin käsitys uskon muuttumattomuudesta ja rakkauden muuttuvuudesta – ellei rakkaudessa ole kysymys Jumalan vahvistamasta ja siten pysyvästä dekalogin käskystä. Dekalogin käsky on

oleva *Lutherin* ns. Tunnustus (1528) nojaa vanhakirkollisiin trinitaaris-kristologisiin tunnustuksiin. Augustanan struktuuri on esikuviansa tapaan trinitaarinen ja pelastushistoriallinen.” Martikainen, 1985, s. 45.

²² ”Mikäli Herran käsky tahdotaan lukea uskon alaan kuuluvaksi, pitäisi voida osoittaa, miten opetuskielto välittää evankeliumia ja sen lupausta, kuten esim. kaste ja ehtoollinen tekevät.” Mannermaa, 1992, s. 240. Hänen mukaansa ”Herran käskyn” sisältö on rakkaus. s. 232. Samoin Kenneth E. Bailey, *Paul Through Mediterranean Eyes*, s. 418. Ks. viite 32 ja 39. 1. Kor. 14. Tulkinta-erimielisyydet ovat edelleen merkittäviä virkakeskustelussa.

²³ Hirvonen, 2007, *Homoseksuaalisuus, usko ja rakkaus*, s. 202–8.

²⁴ ”Parisuhdeasia kuuluu siis usko-rakkaus –jaottelussa muuttuvan rakkauden alaan.” Hirvonen, 2007, s. 208.

²⁵ Hirvonen, 2007, *Homoseksuaalisuus, usko ja rakkaus*, s. 208.

²⁶ ”Jos samaa sukupuolta olevien parisuhteessa liitytään Jumalan antamaan käskyyn ja tehtävään, siunauksen edellytykset näyttävät täyttyvän.” Hirvonen, 2003, s. 58. Ks. s. 55–8.

pysyvä sen tähden, että se on Jumalan vahvistama juuri keskeisenä luonnollisen moraalilain sisältönä (haureuden välttäminen). Jumalan erityinen säädös ei siis kumoa, vaan vahvistaa luonnollisen moraalilain, jonka Jumala on istuttanut jokaisen ihmisen sydämiin ja joka on "elämän oma laki".²⁷

Kymmenen käskyn laki edustaa siis pysyvää luonnollisen moraalilain sisältöä. On syytä myös huomata, että yllä mainittiin "haureuden välttäminen". Toinen todiste:

Dekalogin toisen taulun käskyjen kohdalla on periaatteessa jokaiselle selvää ja ymmärrettävää, miten ne ovat lähimmäisenrakkauden peruskäskyn ilmauksia. Samalla on ilmeistä, miksi niillä on erityinen jumalallinen asetus.²⁸

Dekalogilla on siis jumallinen asetus. Kolmas:

Lutherin teologia sisältää toisen, aivan erilaisen distinktion, nimittäin "uskon" ja "rakkauden" erotuksen. "Uskon alue eli juuri oppikokonaisuus on muuttumaton; sen sijaan "rakkauden alue" on puolestaan muuttuva – ellei asiasta ole kymmeneen käskyyn verrattavaa erityistä säädöstä.²⁹

Dogma on pysyvä, mutta rakkauden alueella on paitsi muuttuvaa myös pysyvää. Mannermaan rakkauskäsityksen "syvin olemus" avautuu "Kristuksen läsnäolon" yhteydessä: "Kristus meissä".³⁰

Pysyvää etiikan substanssia ovat esittämieni todisteiden valossa lain toisen taulun käskyt: 4–10. Lisäksi lain, rakkauden ja etiikan alueen pysyvä aines koostuu ainakin seuraavan kaavion sisällöistä ja näkökohdista.³¹ Ne muodostavat harmonisen ykseyden.³²

²⁷ Mannermaa, s. 235. "Toiseksi ne voivat kuulua sillä tavalla rakkauden piiriin, että on olemassa erityinen Jumalan käsky, joka tekee ne erityisellä tavalla muuttumattomiksi ja pysyviksi, vaikka ne ovatkin rakkauden peruskäskyn ilmauksia." Mannermaa, 1992, s. 229. Jne. Aihepiiristä ks. lisää Martikainen, 1985, s. 105–121.

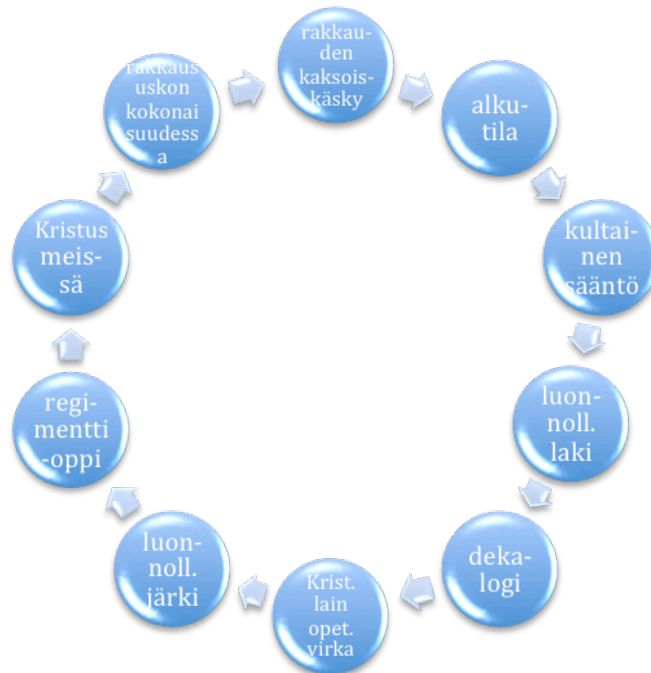
²⁸ Mannermaa, 1992, s. 251.

²⁹ Mannermaa, 1992, s. 243. Paralleleja kirjassa lukee: "verrataavaa", korjasin kirjoitusvirheen.

³⁰ Mannermaa, 1992, s. 105–6.

³¹ Kaavion tarkoitus on osoittaa laaja kokonaisuus. Yksittäisten osien järjestyksestä voi aina keskustella, ja ne voi esittää monenlaisen logiikan avulla: tässä pelastushistoriallinen hahmotelma: 1) rakkauden kaksoiskäsky 2) alkutila palautuu uskossa 3) kultainen sääntö 4) luonnollinen laki 5) dekalogi 6) Kristus lain opettajan virassa eli rakkauden esimerkkinä 7) luonnollinen järki 8) regimenttioppi 9) Kristus meissä ja 10) kristillinen rakkaus uskon kokonaisuudessa. Oletan, että Raamatun muulla eettisellä aineistolla on myös merkityksensä Mannermaalla, mutta on vaikea määritellä asiaa tarkemmin.

³² "Herran käsky ja luonnollinen laki ovat sisällöllisesti identtiset, kuten myös dekalogin käskyt ja Jumalan elämään itseensä kirjoittama luonnollinen moraalilaki." Mannermaa, 1992, s. 237. "Lutherin teologiassa taas "evankeliumin käsky" ja Jumalan luonnollinen ja kirjoitettu laki kuuluvat yhteen. Niin kuin dekalogi on Jumalan kaikkien ihmisten sydämiin piirtämän luonnollisen lain (kultaisen säännön) aito ilmaus, jonka Jumala juuri tällaisena luonnollisen järjen piiristä johdettuna sisältönä on vahvistanut, samalla tavalla "evankeliumin käsky" Lutherin

Mannermaalla on siis laaja substantiaalinen etiikan rakenne: pysyvää etiikkaa, periaatteellisia normeja ja lukuisia näkökohtia. Kun tätä ei ole tuotu esiin, on uskon ja rakkauden opintulkinnan metodista annettu virheellinen kuva. On piirretty karikatyyri ja rakennettu olkiukko. Vilpittömäksi väärinymmärrystä on tapahtunut. Keskustelu on vaikeutunut. Puolustan Mannermaan kunniaa etsimällä hänen aidot perustelunsa.³³ Myös **Antti Raunio** ja **Olli-Pekka Vainio** ovat tuoneet esiin, että Mannermaan tulkintaan sisältyy muuttumattomia eettisiä käskyjä.³⁴

Tässä asiassa Hirvosen kanta on ollut virheellinen. Artikkelissa *Samaa sukupuolta olevien parisuhteet ja kirkon oppi* Mannermaan etiikka antinomistuu, koska dekalogin toisen taulun pysyvää merkitystä ei tuoda esiin.³⁵ Myöhemmässä artikkelissa Hirvonen myöntää, että pysyvää on ”lähinnä dekalogin käskyt”, tosin tämäkin vaikuttaa suhteellistuvan.³⁶

mukaan vahvistaa juuri luonnollisen järjen ja Mooseksen lain sisältämän asian. Evankeliumi laajassa mielessä eli Kristus lain opettajana vahvistaa siis Lutherin mukaan perimmältään järjen piiristä johdetun asian.” Mannermaa, 1992, s. 238. Myös: Mannermaa, 1992, s. 35, 100, 105-6, 225, 233 ja 240. Regimenttiopista artikkeli: Lutherin oikeusajattelu ja sen vaikutus Suomessa. Mannermaa, 1992, s. 70-9 ja Martikainen, 1985, 11-21.

³³ Selkee, Hirvosen Mannermaa-tulkinta kaipaa täydennystä, 2005. Analysoin jo yli 10v. sitten Mannermaan usko ja rakkaus -distinktiota, ja korjasin Hirvosen tulkintaa siitä: www.pauliselkee.fi Vain harva on jaksanut lukea Mannermaan tekstit huolella. Vielä harvempi on ymmärtänyt ne syvätasolla. Virka-artikkelit ovat tarkkaa, hienovaraista ja haastavaa luettavaa myös teologeille, eikä yksi lukukerta riitä mihinkään!

³⁴ ”Uskon ja rakkauden alueiden erottelu on kuitenkin keskustelussa usein yksinkertaistunut siitä muodosta, jossa Tuomo Mannermaa sen alun perin esitti. Mannermaa ei nimittäin väittänyt, että rakkauden alueella ei olisi voimassa mitään muuttumattomia käskyjä.” Raunio, 2007, s. 39. Vainio, 2007, s. 165. Tässä hän tukeutuu alaviitteen perusteella Mannermaan Luther-tulkintaan.

³⁵ Hirvonen, 2003, s. 41-63. Ks. Tuon artikkelin kritiikistä ks. Selkee, 2005.

³⁶ Hirvonen, 2007, s. 208.

Jostain syystä hän ei yhdistä lain toista taulua eikä pohdi sitä ollenkaan suhteessa avioliittoon ja homoseksuaalisiin parisuhteisiin. Kuitenkin käskyjen merkitys on paitsi looginen, myös *ratkaiseva* koko asian kannalta. Lutherilla käskyt ilmaisevat sekä kielteisen että myönteisen toiminnan.³⁷ Mannermaa argumentoi reformaattorin teologian perustalta.

Kirkollisessa keskustelussa Mannermaan etiikan rakenne on jäänyt vajaaksi. Näin käy jos korostetaan vain rakkauden kaksoiskäskyä ja kultaista sääntöä, ilman esim. dekalogin käskyjä.³⁸ Kymmenen käskyn sisältöä ei nimittäin Mannermaan mallissa voi *periaatteellisella* pysyvällä tasolla murtaa ja muuttaa. Esittämieni todisteiden mukaan niillä on: **1)** ”jumalallinen asetus”, **2)** ”erityinen säädös” **3)** ”Jumalan vahvistus”. Voiko vahvemmin sanoa?

Entä miksi Martikaisen / Mannermaan tulkintaperiaatteista seurasi naispappeuden hyväksyntä? He perustelivat hyväksymisen sillä, että Raamatussa ei ollut sitä koskevia *pysyväisluonteisia* kieltoja ja käskyjä. Itse asiassa juuri Jumalan laki ja rakkaus vaati heidän tulkinnassaan nykyaikana viran avaamisen naisillekin.³⁹

Kymmeneen käskyyn verrattavaa kieltoa ei Mannermaan mukaan ollut naispappeudesta. Mutta dekalogista löytyy monta käskyä, jotka liittyvät avioliittokäsitykseen. Kymmenen käskyn yksi keskeinen tehtävä on valaista kognitiivisesti lain sisältöä⁴⁰, joka ihmisen on luomisen perustalta mahdollista muutenkin tunnistaa. Näin myös Luther asian ymmärsi.⁴¹ Perisyntin realismi haittaa kuitenkin käskyjen kirkasta ymmärtämistä. Mannermaa toteaa:

*Luonnollisen lain teho on tosin enemmän tai vähemmän synnin heikentämä. Ihminen ei joko tahdo katsoa tätä hänen järkeensä ”kirkkain kirjaimin” kirjoitettua kirjaa tai ihminen käyttää sitä väärin omiin tarkoituksiinsa, nimittäin omavanhurskauteen tai asettuakseen toisten ihmisten yläpuolelle.*⁴²

³⁷ Luther, Vähän Katekismuksen kymmenen käskyn selitysosat.

³⁸ ”Kun halutaan etsiä ”Raamatun kantaa” homoseksuaaliseen taipumukseen ja erilaisuuteen perustuvaan käyttäytymiseen, olisi kai varmintaa arvioida sitä Raamatun eettisten perusperiaatteiden, rakkauden kaksoiskäskyn ja kultaisen säännön, valossa.” Hirvonen, 2003, s. 54.

³⁹ ”Jumalan laki vaatii naisen alistussuhteen poistamista ja siksi myös pappisviran avaamista naiselle.” Mannermaa, 1992, s. 232. ”Sekä Raamatun selvä sana että Jumalan laki vaativat luopumaan perinteisestä kirkollisesta kannasta, jota Luther vielä edusti.” Mannermaa, 1992, s. 252. E. Martikainen, 1985, s. 121.

⁴⁰ Dekalogin lain sisältöä valaiseva tehtävä on johdettavissa esim. tästä Mannermaan tekstistä: ”Niin kuin dekalogi on Jumalan kaikkien ihmisten sydämiin piirtämän luonnollisen lain (kultaisen säännön) aito ilmaus, jonka Jumala juuri tällaisena luonnollisen järjen piiristä johdettuna sisältönä on vahvistanut...” Mannermaa, 1992, s. 238. Siis dekalogi on sydämiin piirretyn lain ”aito ilmaus”. Aidosta voi tarkistaa miten asia on.

⁴¹ ”Kaikilla ihmisillä on tosin luonnostaan jonkinlainen lain tunto, mutta se on hyvin heikko ja hämärtynyt. Siksi on ollut ja on aina pakko välittää ihmisille tuo lain tunteminen, jotta he tietäisivät syntinsä ja Jumalan vihan suuruuden. On nimittäin mahdotonta, että Jumala tukisi syntiä ja kruunaisi sen.” Luther, 1983, Laki ja evankeliumi, s. Ks. lisää: Vainio, 2006, Puhtaan Hengen etiikka, s. 191–6.

⁴² Mannermaa, 1992, s. 112.

Mannermaa suosittelikin kymmenen käskyn päivittäistä meditaatiota.⁴³ Dekalogissa on asian ydin ja ratkaisu. Tutkikaamme sitä vielä lyhyesti.

4. Dekalogi ja alkutila-oppi vahvistavat avioliittokäsityksen

Neljäs, kuudes ja kymmenes käsky edellyttävät hetero-avioliiton. Vaikka käskyjen sisältö on vuosisatojen aikana kristillisessä tulkinnassa jonkin verran muuttunut, on niiden olemus ja rakenne pysynyt. Tarkoitan, että käskyjen olemus ja rakenne ovat *heteronormatiivisia*. Ymmärtääkseni Mannermaan mallissa ei voida kumota dekalogin perustavaa olemusta ja rakennetta, kuten olen perustellut. Muutos olisi liian suuri.

Raamatullisella etiikalla, kuten dekalogilla, on tuhansien vuosien heteronormatiivinen tulkintatraditio paitsi juutalaisuudessa, myös kristinuskossa. Tähän on kuulunut homoseksuaalisten tekojen⁴⁴ ja siten samaa sukupuolta olevien avioliittojen torjuminen.⁴⁵ Katolisen kirkon katekismus:

*Nojautuen Raamattuun, joka esittää homoseksuaaliset suhteet vakavasti vääristyneiksi, kirkon traditio on aina julistanut, ”että homoseksuaaliset teot ovat sisäiseltä olemukseltaan väärin suuntautuneita”. Ne ovat luonnollisen lain vastaisia.*⁴⁶

Juha Ahvio on viime vuosina korostanut klassisen luonnonoikeuden merkitystä kirkon avioliittokannan perustana. Avioliitto on ”maallinen sääty” ja samalla ”jumalallinen instituutio” paitsi Lutherilla myös Tunnustuskirjoissa:

Pysyköön siis voimassa tässä asiassa se, mitä Raamattu opettaa ja minkä oikeusoppinutkin on viisaasti lausunut: Miehen ja naisen liittyminen yhteen perustuu luonnonoikeuteen. Edelleen luonnonoikeus on todella jumalallinen

⁴³ ”Katekismusmeditaatio on omalla tavallaan myös Jumalan sanan meditaatiota. Katekismuksen keskeinen sisältö, kymmenen käskyä, uskontunnustus ja Isä meidän –rukous, on Raamatun sisällön suppea tiivistelmä, ”lyhennetty sana”. Ja ”Katekismuksen tarkoitus ei siis ole pelkästään kristillisen opin tiedollinen hallinta, vaan se on tarkoitettu perusmateriaaliksi jokapäiväiseen meditaatioon.” Mannermaa, 1995, s. 102–3. Myös E. Martikainen: ”Jumala vaatii laissaan kaikilta ihmisiltä samaa, joka on parhaiten eksplikoituna dekalogin kahdessa lain taulussa: Jumala vaatii rajatonta uskoa itseensä ja rajoittamatonta rakkautta lähimmäiseen.” Martikainen, 1985, s. 108.

⁴⁴ Homoseksuaalinen taipumus on eri asia. Kaikki sympatiani on niiden puolella jotka joutuvat kamppailemaan sen kanssa.

⁴⁵ ”Jo Vanhassa testamentissa on kuitenkin nähtävissä pyrkimys saattaa seksuaalikäsitteet laajemminkin kuudennen käskyn yhteyteen. (3. Moos. 20: 11–21). Tämä pyrkimys saa enemmän sijaa myöhemmässä tulkintahistoriassa.” Poutiainen, 1998, s. 85. Lutherin Ison Katekismuksen 6. käskyn selityksestä Poutiainen sanoo: ”Siksi käsky on tulkittava laajemmin koskemaan kaikkea muutakin siveettömyyttä.” Poutiainen, 1998, s. 87.

⁴⁶ Katolisen kirkon katekismus 2357, 1997, s. 568.

oikeus, koska se on Jumalan luontoon istuttama järjestys. (...) Mistä syystä muuten olisi luotu molemmat sukupuolet?⁴⁷

Vaikka 6. käsky ei alun perin täsmällisesti ottaen puhunut homoseksuaalisista teoista, olettaa se avioliiton miehen ja naisen väliseksi. **Timo Veijolan** mukaan myöhemmin Vanhassa testamentissa on ”pyrkimys” saattaa ”homoseksualismi” saman käskyn alaisuuteen.⁴⁸:

Tästä seurasi, että Israelissa torjuttiin seksin ja jumalanpalveluksen yhdistäminen kultillisen prostituutiton muodossa ja luonnonvastaisia seksuaalisia akteja pidettiin ”mielettöminä tekoina, joita Israelissa ei tehdä”. Sellaisia on lueteltu muun muassa luvussa 3. Moos. 18.⁴⁹

Mainittu raamatunkohta sisältää kuuluisan jakeen: ”Älä makaa miehen kanssa niin kuin naisen kanssa maataan, sillä se on kauhistuttava teko.” (3. Moos. 18:22) Entä moniavioisuus? Vt:n ajan moniavioisuus ei kumoa vastakkaisten sukupuolten oletusta vaan vahvistaa sen. Kyse on edelleen *eri* sukupuolten avioliitosta.

Miten Luther ymmärsi käskyt? Isossa katekismuksessa hän kirjoittaa: ”kymmenen käskyä on jo ennalta kirjoitettu ihmisten sydämiin”.⁵⁰ *Neljännessä* käskyssä hän määrittää myös avioliittokäsitystä, koska ”Kunnioita isääsi ja äitiäsi” edellyttää miehen ja naisen avioliiton ja käsittelee perhettä.⁵¹

⁴⁷ Augsburgin tunnustuksen puolustus XXIII 9-13, Luther, Avioliittoon vihkiminen, opas tavallisille papeille (Tunnustuskirjoissa); ”...että aviovaimon ja avioliiton aikaansaava syy on Jumala ja sen päämäärään johtava syy siinä, että vaimo olisi miehelleen taloudellinen asunto. Tämä tieto ei nouse mutkattomasta ajattelusta ja järjestä, vaan se on Pyhän Hengen ilmoitus.” Luther, Ensimmäisen Mooseksen kirjan selitys 1-7, s. 134; Klassisesta luonnollisen lain traditiosta: Ahvio, Avioliitto ja perhe 2013, s. 23-86; ”Lutherin käsityksen mukaan praktisen järjen sisältö on juuri luonnollinen moraalilaki eli kultainen sääntö. Rakkauden kaksoiskäsky ja Dekalogi ovat sisällöltään yhtenevät kultaisen säännön kanssa.” Raunio, Luther ja yhteiskunta 2001, s. 300; ”Even though after 1520 marriage is no longer a sacrament for Luther, it is still godly institution, one that God has blessed with his word.” Juntunen, 2010, s. 199. ”Se ei kumoa valtiota eikä perhettä, vaan vaatii nimenomaan, että ne on säilytettävä jumalallisina järjestyksinä ja että rakkautta tulee harjoittaa näiden järjestysten puitteissa.” Augsburgin tunnustus, XVI.

⁴⁸ Veijola, Dekalogi, raamatullisen etiikan perusteita 1988, s. 187. Käskyjen numerointi poikkeaa Lutherista. Hän kirjoittaa dekalogista Vt:ssä ja myöhemmässä traditiossa.

⁴⁹ Veijola, Kymmenen vapauttavaa sanaa 2000, s. 76.

⁵⁰ Iso Katekismus. 68. Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat, 1998, s. 383. Myös piispa Jolkkonen painottaa käskyjen merkitystä uudessa synodaalikirjan artikkelissaan: ”Kymmenen käskyä ohjaa ja velvoittaa sekä oikeaan Jumalanpalvelukseen että oikeaan lähimmäisenrakkauteen” Armon horisontit. Toim. Inkala ja Komulainen, 2016. s. 43.

⁵¹ Tämä käsky käsittelee perhettä. Luther, Iso katekismus 4. käsky. Katolisen kirkon katekismus, neljäs käsky: 2201–2233, s. 537–543. Ks. lisää alkuperäisestä merkityksestä ja tulkintatraditiosta Veijola, 1988, 149–165. Nykyajan sovelluksista: Veijola, 2000, s. 54–63.

Kuudes käsky ”Älä tee aviorikosta” edellyttää rakenteena miehen ja naisen avioliiton.⁵² Kuudes käsky suuntautuu kaikkea ”siveettömyyttä” vastaan ja homoseksuaalisia tekoja Luther kritisoi toisaalla.⁵³ Kirkon tradition mukaan käsky koskee koko ihmisen sukupuolisuutta.⁵⁴

Kymmenes käsky ”Älä tavoittele lähimmäisesi puolisoa, työntekijöitä, karjaa äläkä mitään, mikä hänelle kuuluu.” Lutherin Vähän Katekismuksen selitysosa tarkentaa, että kyse on ”vaimosta”.⁵⁵ Myös Veijolan mukaan ”puhutaan toisen aviopuolisosta myös kymmenenessä käskyssä”.⁵⁶ Näin ollen tämäkin käsky edellyttää eri sukupuolta ovat aviopuolisot. Dekalogi sisältää siis heteronormatiivisen rakenteen. Klassista avioliittokantaa tukee myös oppi alkutilasta.

Matti Nikkanen on tutkinut Lutherin alkutilaoppia. Sen mukaan ”Kirkon tehtävä oli jo alkutilassa määrittää elämän oikea ja väärä.” Ihmisen järki ei voi lankeemuksen tilassa tuntea perheen alkuperää tai päämäärää, eikä kunnolla edes sen muodollista ja aineellista syytä. Perheen asettaminen (institutio) oli järjen ”yläpuolinen tapahtuma”, eikä järjellä ole oikeutta sitä kyseenalaistaa. Käsky perheestä pysyi myös voimassa lankeemuksen jälkeen. Mannermaan mallissa oppi alkutilasta tulee myös esiin: alkutila ja usko liittyvät yhteen: ”usko ja siinä tapahtuva alkutilan palautuminen”.⁵⁷ Tämä on erittäin tärkeä huomioida: klassinen miehen ja naisen avioliitto on määritelty luomisessa, toteutettu Eedenissä ja ”palautuu” uskossa. Alkutilan Eedenin puutarhan lähtökohta antaa alkuperäisen mallin avioliiton olemuksesta ja biologisesta rakenteesta: mies ja nainen.

Jos käskyt kultaista sääntöä soveltamalla murretaan ja sisältö vaihdetaan tapahtuu *kultainen kääntö*. Kultaisen käännön suorittaminen voi tuntua houkuttevalta ja ajan henkeen sopivalta, mutta on vastoin kirkon traditiota sekä Mannermaan uskon ja rakkauden tulkintametodia.

⁵² Luther, Iso katekismus 6. Käsky. Katolisen kirkon katekismus, kuudes käsky: 2331-2336.

⁵³ Luther, Iso katekismus, kohta 202-3; Ensimmäisen Mooseksen kirjan selitys 18-24, 2005, s. 76.

⁵⁴ ”Kirkon traditio on käsittänyt kuudennen käskyn niin, että se koskee ihmisen koko sukupuolisuutta.” Katolisen kirkon katekismus, 2336, s. 563.

⁵⁵ Vähä katekismuksen 10. käskyn selitys.

⁵⁶ Veijola, 2000, s. 80.

⁵⁷ Nikkanen, Sosiaalisen elämän persoonallis-onttinen luonne. Tutkielma Lutherin alkutilaopista, 2007, s. 121; ”*Mandatum Dei* annettiin ihmiselle, jotta hän sen avulla toteuttaisi Jumalan luomisjärjestysten asettamisen yhteydessä antamia tehtäviä. Järki ei varsinaisesti perusta perhettä, eikä järjellä ole oikeutta sitä kyseenalaistaa.” s. 147; ”Perheen havaittiin olevan Jumalan asettama sosiaalinen järjestys (institutio), jonka piiriin kuuluvat miehen ja naisen välisen avioliiton lisäksi taloudellinen toiminta ja kasvatus. Avioliitto on luonteeltaan pyhä ja Jumalan käskyyn perustuva. Perhe mahdollistaa ihmisen lisääntymisen, antaen ulkoiselle työlle ja lasten kasvatukselle sosiaalisen struktuurin. Perheen piiriin kuuluva elämä on riippuvainen kirkosta, sillä jumalanpalveluksen ja saarnaviran välittämä Jumalan sana antaa perheessä tapahtuvalle ulkoiselle kuuliaisuudelle muodon. Perhe on riippuvainen persoonallis-onttisesta partisipaatiosta. Tämä ilmenee myös siten, että langenneessa tilassa perhettä koskeva tieto on riippuvainen teologiasta.” Tiivistelmäsiivu; ”Luther myös tekee selväksi, että alkutilassa perheestä ja avioliitosta annettu Jumalan käsky pysyi voimassa myös lankeemuksen jälkeen.” ”Tutkimuksen lopputulos on, että Lutherin mukaan kirkon ja perheen sosiaaliset järjestykset ovat Jumalan luomisessa välittömästi asettamia ja pysyväisluontoisia.” ”Tämän ja tutkimuksen fundamentaaliteologisen osuuden perusteella voidaan todeta, että Lutherin mukaan kristillinen teologia sisältää sellaista erityistä viisautta, jonka perusteella kirkolla voi olla itsenäisiä, teologisesti perusteltuja kantoja ihmisen sosiaalisen elämän normeihin ja struktuureihin.” s. 147-8. Mannermaa, 1992, s. 240. Myös: ”...usko merkitsee alkutilan uudelleen palauttamista.”

Vahvistaakseni johtopäätöstä totean Mannermaan itse viittaavan miehen ja naisen avioliittoon, vaikka ei kirjoittanut tietääkseni missään suoraan homoseksuaalisuudesta. Hän kirjoittaa, että jumalallisen oikeuden mukaan ”kirkossa on kuitenkin voimassa toiseksi myös *luonnolliseen ja ilmoitettuun lakiin* (jotka ovat sisällöltään yhtä) *liittyviä säädöksiä*. Augsburgin tunnustuksen Apologia mainitsee tällaisesta oikeudesta esim. miehen ja naisen molemminpuolisen taipumuksen toisiinsa ja avioliiton solmimisen.”⁵⁸ Ja kultaisen säännön luterilaisen tulkinnan kontekstissa hän kirjoittaa: ”Näitä luonnollisen itserakkauden eli itsetoteutuksen taipumuksia olivat klassisen käsityksen mukaan esim. itsesäilytys ja sen vastakohdan välttäminen, miehen ja naisen liittyminen toisiinsa ja lasten kasvattaminen, taipumus totuuden saavuttamiseen ja tietämättömyyden välttäminen, eläminen yhteisössä jne.”⁵⁹ Nämä asiat ”edellyttävät luonnollisen itserakkauden” Mannermaalla. Tekstinäytteet viittaavat siihen suuntaan, että avioliitto on vain naisen ja miehen liitto.

5. Lopuksi

Artikkelissa olen tutkinut Tuomo Mannermaan ja Eeva Martikaisen opintulkinnan metodia sekä soveltanut sitä avioliittokäsitykseen. Analyysi keskittyi Mannermaan Luther-tulkinnan etiikan rakenteeseen. Seuraavaksi kiinnitin huomion dekalogin merkitykseen, jonka valossa tarkastelin avioliiton sukupuolikriteerejä. Mannermaan ja Martikaisen Luther-tulkinnan muutkin periaatteet (kaavio) vaikuttavat tukevan samaa lopputulosta. Toisenlainen tulkinta olisi ristiriidassa esim. dekalogin biologisen sukupuolioletuksen ja alkutilan lähtökohdan kanssa.⁶⁰

Lähteisiin sisältyy klassinen kanta eli avioliitto vain miehen ja naisen liittona esim. näillä premisseillä: 1) dekalogilla on pysyvä merkitys ja 2) moni käsky sisältää oletusarvoisesti vain miehen ja naisen avioliiton eli biologisesti vastakkaiset sukupuolet. 3) Mannermaa tulkitsee

⁵⁸ Mannermaa, 1992, s. 257. ”Jumalallisen oikeuden mukaan kirkossa on siis voimassa sekä lakiin että evankeliumiin liittyviä asioita....Kirkossa voimassa oleva oikeus on siis voimassa riippumatta siitä, koskeeko säädös luonnollista lakia (esim. miehen ja naisen oikeutta avioliittoon) tai evankeliumia (esim. käskyä julistaa puhdasta evankeliumia.) Mannermaa, 1992, s. 257. Mannermaan mukaan ”laki ja evankeliumi toimivat kriteerinä kirkossa vallitsevalle oikeudelle.” s. 258.

⁵⁹ Mannermaa, 1992, s. 112.

⁶⁰ Kuten alkutilan ohjeellisuus, luonnollinen laki ja Kristus esimerkkinä eli lain opettajan virassa. ”Kristuksen eettisestä esimerkkiluonteesta kristitylle Mannermaa kirjoitti jo v. 1980. Tämän voi minusta yhdistää lain toisen taulun vahvistamiin Ut:n kohtiin kuten, Matt. 5:27–32; 15:4–6; Room. 13:9–10. Ym. Kaikkia kaavion kohtia (ehkä lisää löytyy) tulee analysoida erikseen ja yhdessä, jotta saisimme täydellisen käsityksen koko Mannermaan tuotannon valossa hänen Luther-tulkintansa etiikasta. Kuka tekee väitöskirjan?

miehen ja naisen avioliiton luonnolliseksi. *Johtopäätös: avioliitto on miehen ja naisen liitto, depositum fidei.* 1. Tim. 6:20.

Lähteet:

Mannermaa, Tuomo

1992 *Paralleleja: Lutherin teologia ja sen soveltaminen.* Helsinki: STKSJ 182.

Martikainen, Eeva

1985 *Doctrina evangelii: Luterilainen oppikäsitys ja sen tulkinta.* Helsinki.: STKSJ 143.

Kirjallisuus:

Ahvio, Juha

2013 *Avioliitto ja perhe. Jumalan paras ihmiselle.* Saarijärvi: Kuva ja Sana.

Askola, Irja

2016 *Helsingin hiippakunnan kiertokirje 452.* <http://www.helsinginhiippakunta.evl.fi/?x18049=2149714>

Arffmann, Kaarlo

2011 "Kirkon katolisuus?" *Teologinen Aikakauskirja 5/2011.* Forssa: Forssan kirjapaino Oy.

2012 "Vielä kirkon katolisuudesta" *Teologinen Aikakauskirja 1/2012.* Forssa: Forssan kirjapaino Oy.

Bailey, Kenneth E.

2011 *Paul Through Mediterranean Eyes. Cultural studies in 1 Corinthians.* Illinois: IVP Akademic.

Hirvonen, Vesa

2003 "Samaa sukupuolta olevien parisuhteet ja kirkon oppi." *Synti vai siunaus: Homoseksuaalit, kirkko ja yhteiskunta.* Toim. Martti Nissinen ja Liisa Tuovinen.
Helsinki: Kirjapaja. Helsinki.

2007 "Homoseksuaalisuus, usko ja rakkaus." *Homoseksuaalisuus Raamatussa ja kirkon opetuksessa.* Toim. Antti Saarelma. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Huovinen Eero

2002 *Parisuhteen vaikutukset kirkossa. Puheenvuoro kirkolliskokouksessa.*

http://www.helsinginhiippakunta.evl.fi/piispa/helsingin_hiippakunnan_piispat/eero_huovinen/puheenvuoroja/puheenvuorot_2002/?x31727=29992 Ladattu 31.5.16.

Jolkkonen, Jari

2016 "*Luterilaisen reformation synty ja keskeiset vakaumukset.*" Armon horisontit. Huomisen luterilaisuus.

Toimi. Anna-Kaisa Inkala ja Jyri Komulainen. Helsinki: Kirjapaja.

Juntunen, Sammeli

2010 *Sex. Engaging Luther: A New theological Assesment*. Edited by Olli-Pekka Vainio. Eugene, Oregon: Cascade books.

Laasanen, Pentti

2012 "Katolisuuden loppu?" Kirkon katolisuuden loppu? *Teologinen Aikauskirja 1/2012*. Forssa: Forssan kirjapaino Oy.

Luther, Martti

1983 Laki ja evankeliumi. Ensimmäinen ja toinen väittely Antinomilaisia vastaan 1537 ja 1538. Vaasa: SLEY-Kirjat Oy.

2004 Ensimmäisen Mooseksen kirjan selitys 1-7. Hämeenlinna: Luther-Säätiö.

2005 Ensimmäisen Mooseksen kirjan selitys 18-24. Hämeenlinna: Luther-Säätiö.

Mannermaa, Tuomo

1980 Kontrapunkteja. Teologisia tutkimuksia ajankohtaisista teemoista. Helsinki: STKSJ.

1995 Pieni kirja Jumalasta. Helsinki: Kirjapaja.

Martikainen, Jouko

2000 "Patrivirka ja matrivirka – kirkon virka antinomismien, doketismin ja naisemansipaation puristuksessa." Arpa lankesi ihanasta maasta. Piispa Olavi Rimpiläisen juhla-kirja. Oulun hiippakunnan tuomiokapituli. Helsinki: Kirjapaja.

Meyendorff, John

1978 Avioliitto: ortodoksin näkökulma. Pieksämäki: ortodoksinen veljestö.

Mäkinen, Kari

2014 Arkkipiispan Facebook-päivitys, 25.11.2014. Ladattu. 6.6. 2016.

Nikkanen, Matti

2007 Sosiaalisen elämän persoonallis-onttinen luonne. Tutkielma Lutherin alkutilaopista.

Ekumeniikan Pro Gradu –tutkielma. Teologinen tiedekunta, Systemaattisen teologian laitos.

<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/26628/sosiaali.pdf?sequence=1> Ladattu 21.6. 2016.

Pohjola, Juhana

2014 Kutsuminen, siunaaminen ja lähettäminen: Ordinaatiokaavojen käsitys pappisvihkimyksestä ja -virasta Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1963-2003. Porvoo: Bte Media Oy.

<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/135522/kutsumin.pdf?sequence=1>

Poutiainen, Matti

1998 Katekismuksen sisältö. Jyväskylä: Kirkon tutkimuskeskus. Sarja A. Nro. 72.

Raunio, Antti

2001 "Luther ja yhteiskunta." Kirjassa Johdatus Lutherin teologiaan. Toim. Pekka Kärkkäinen.

Helsinki: Kirjapaja Oy.

2007 *Järki, usko ja lähimmäisen hyvä: Tutkimus luterilaisen etiikan ja diakonian teologian perusteista.* Helsinki: STKSJ 252.

Roomalais-katolinen kirkko

2011 *Katolisen kirkon katekismus.* Porvoo: Bookwell Oy.

Selkee, Pauli

2005 *Hirvosen Mannermaa-tulkinta kaipaa täydennystä.* www.pauliselkee.fi

Suomen ev.-lut. Kirkko

1998 *Suomen ev.lut. kirkon Tunnustuskirjat.* 1998. Jyväskylä: Sley-kirjat. <http://www.evl.fi/tunnustuskirjat/> Ladattu 14.12.2014.

2000 *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi: Hyväksytty Kirkolliskokouksessa vuonna 1999.* <http://www.evl.fi/katekismus/> Ladattu 14.12. 2014. Painettu versio: Vilppula: Edita.

Vainio, Olli-Pekka

2006 "Puhtaan hengen etiikka." *Kadonnut horisontti. Näkökulmia uskoon, valtaan ja totuuteen.* Toim. Erkki Koskenniemi, Timo Nisula ja Olli-Pekka Vainio. Näkökulmia uskoon, valtaan ja totuuteen. Kustannus Oy Arkki. Helsinki.

2007 "Homoseksuaalisuus ja teologia." *Homoseksuaalisuus Raamatussa ja kirkon opetuksessa.* Toim. Antti Saarelma. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Veijola, Timo

1988 Dekalogi. Raamatullisen etiikan perusteita. Helsinki: Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja 49.

2000 Kymmenen vapauttavaa sanaa. Kymmenen käskyä lyhyesti. Vantaa: Suomen Pipliaseura.

Yli-Opas, Antti

2010 *Avioliiton teologia: Englannin kirkossa ja Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa vuosina 1963-2006.* Tampere: Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 112.